

PRATARMĖ

FENOMENOLOGIJOS KELIAI IR APLINKKELIAI PRANCŪZŲ, LIETUVIŲ IR LATVIŲ FILOSOFIJOSE

Nuo nepriklausomybės pradžios Lietuvoje ir Latvijoje tarp visų XX a. filosofijos kryptių didžiausio susidomėjimo ir intensyviausių studijų susilaukė *fenomenologija* ir *šiuolaikinė prancūzų filosofija*. Tai skatino dviejų šalių filosofinių bendrijų mainus: lietuvių filosofai vykdavo į Latvijoje rengiamas konferencijas, latviai – į konferencijas Lietuvoje. Kai kurie iš šių mainų įgavo apčiuopiamą rezultatą: latvių filosofė Māra Rubene buvo pakviesta į tuometinį Filosofijos ir sociologijos institutą paskaityti pranešimų ciklo apie šiuolaikinę prancūzų filosofiją, o po kelerių metų į lietuvių kalbą buvo išversta ir išleista jos knyga *Dabarties filosofija: iš esaties į esatį* (Vilnius: Alma littera, 2001). Lygiai taip pat prancūzų filosofai būdavo kviečiami į Lietuvoje ar Latvijoje vykstančias konferencijas (pvz., skirtas Jacques'ui Derrida ar Emmanueliui Levinui) arba į Prancūzų kultūros centrą Vilniuje (ar Rygoje) skaityti paskaitų. Tačiau dar niekada neįvyko joks bendras Lietuvos, Latvijos ir Prancūzijos filosofų susitikimas.

Tokio susitikimo idėja šios pratarinės autorei gimė Paryžiuje, kartu su naująja pažįstama, filosofijos doktorante Ieva Lapinska lankantis vienoje iš gausių tais metais Levino šimtmečio proga organizuotų konferencijų. Levino dvasia tapo tiltu tarp Prancūzijos ir jai artimiausių dviejų Baltijos šalių. Ši idėja

virto realiu projektu, kai tuometinė Prancūzų kultūros centro direktorė Sylvie Lemasson skyrė itin dosnią paramą. Taip 2008 m. lapkričio 6–8 d. Vilniuje buvo surengta tarptautinė konferencija, tapusi pirmąja proga susitikti ne tik žinomiems trijų šalių filosofams, bet ir jauniems filosofijos tyrinėtojams.

Probleminis konferencijos laukas buvo artikuliuojamas iškeliant dvi pagrindines temas: 1) prancūzų fenomenologijos plėtra; 2) fenomenologijos recepcija šiuolaikinėse prancūzų, lietuvių ir latvių filosofijose. Pirmoji tema siejosi su fenomenologijos istorija – su savita jos plėtote prancūzų fenomenologinėje filosofijoje (Jeanas-Paulis Sartre'as, Maurice'as Merleau-Ponty, Michelis Henry, Jeanas-Lucas Marionas ir kiti), lyginant su vokiečių fenomenologais (Edmundas Husserlis, Martinas Heideggeris). Antroji tema turėjo atverti problemišką požiūrį į fenomenologiją: jos modifikacijas, kritiką ar net neigimą antrosios XX a. pusės prancūzų filosofijoje (pvz., Levino, Derrida, Gilles'io Deleuze'o darbuose). Taip pat buvo tikimasi, kad pavyks aptarti fenomenologinės tradicijos kelią lietuvių ir latvių filosofijose.

Kaip visada tokiais atvejais, norėti – tai dar ne padaryti. Nepavyko pasikviesti „grynųjų“ prancūzų fenomenologų, kurie šiuo metu tęsia Husserlio fenomenologijos tradiciją (Nathalie Depraz) arba Merleau-Ponty atvertą mąstymo perspektyvą (Renaud Barbaras ar Etienne'as Bimbenet), arba jų mišinį (Marionas). Galiausiai galbūt tai išėjo ir visai į gera, nes pakviestieji prancūzai į fenomenologiją žvelgė su tam tikra distancija, tarsi iš šalies, ir tai jiems leido geriau apibūdinti jos padėtį bendrame prancūziškojo mąstymo kontekste.

Tai ypač akivaizdu Jeano-Michelio Salanskio ir Paulio Audi atveju.

Salanskio ryšiai su Lietuva ypatingi: jo tėvo šeima 1918 m. emigravo iš Kybartų. Visa Lietuvoje likusi giminė buvo išžudyta per II pasaulinį karą. Jis pats gimė Paryžiuje matematikų šeimoje ir į filosofiją atkeliavo iš matematikos, paakintas Jeano-François Lyotard'o, gyvenusio tame pačiame name ir palaikiusio draugiškus ryšius su Salanskiais. „Esu filosofijos savamokslis. Turėjau tik du mokytojus: Lyotard'ą, su kurio dukra kartu lankiau vidurinę mokyklą, ir Deleuze'ą, kurio seminaruose lankiausi“, – pasakojo jis, kai taksį iš Vilniaus lėkėme aplankyti jo kilties vietą Lietuvos–Kaliningrado pasienyje.

Tačiau į Lietuvą ši filosofijos „savamokslį“ kviečiausi visai ne dėl jo lietuviškų šaknų, o dėl to, kad tarp 1968 m. mokslus pradėjusios kartos filosofų („Tais metais labai nuvyčiau savo tėvus, nes, užuot su geriausiaisiais mokyklos atestato pažymiais stojęs į matematiką, visą laiką praleidau diskutuodamas ir gerdamas vyną Senos krantinėse“, – pasakojo Salanskis žengdamas pro Bazilijonų vienuolyno vartus Vilniuje), kurių teko klausytis konferencijose Prancūzijoje ir Lietuvoje, jis man pasirodė kaip originaliausiai mąstantis neįtikėtinos erudicijos filosofas (gerai išmanantis tiek klasikų, tiek šiuolaikinius autorius, tiek analitinę, tiek fenomenologinę, tiek dekonstrukcinę filosofiją), nors savo išmanymo neapribojantis filosofijos istorija, bet kuriantis savą filoso-

fija, įkvėptą šiuolaikinės kalbos filosofijos, fenomenologijos, Levino filosofijos, ir pavadintą „etanalize“ (*ethanalyse*). Čia skelbiamame straipsnyje „Po *French Thought* – analitinio, fenomenologinio ir leviniškojo stiliaus link“ Salanskis išskleidžia prancūzų fenomenologijos plėtros istoriją, jos santykį su kitomis mąstymo pakraipomis, ypač su *French Thought* (autorius sąmoningai palieka anglišką šio žodžių junginio pavadinimą, nes jis sugalvotas amerikiečių, o ne prancūzų) ir analitine tradicija. Filosofijos raida pasakojama ne beasmeniškai, bet iš pirmojo asmens perspektyvos – kaip savo brendimo istorija, kuria remiantis nužymimos ateities filosofijos gairės.

Paulis Audi taip pat turi sentimentų Lietuvai, nes čia gyveno jo vienas mylimiausių tyrinėtų autorių – Romainas Gary. Fenomenologinę filosofiją jis vertina ne buvusio matematiko žvilgsniu, kaip Salanskis, bet iš estetinės perspektyvos, su kuria esmiškai susijusi nemaža dalis prancūzų filosofinės tradicijos, susipynusios su grožine literatūra. Vienas pagrindinių Audi tyrinėtų autorių, kuriam jis skyrė net kelias knygas – Jeanas-Jacques’as Rousseau, be to, gausių jo knygų pavadinimuose galima aptikti Stéphane’o Mallarmé, Pablo Picasso, Friedricho Nietzsche’s, pagaliau, prancūzų fenomenologo Henry vardus. Čia publikuojamame tekste Audi, kaip ir Salanskis, siekia pateikti savitą XX a. prancūziškosios fenomenologinės tradicijos vaizdą. Prancūzų santykio su vokiečių fenomenologais (Husserliu) istoriją autorius pasakoja su detektyvine gaidėle – kaip Sartre’o atliktos tėvažudystės istoriją. Kaip ir priklauso Descartes’o palikuoniui, vedamąja minties gija Audi pasirenka subjekto sampratos problematiką ir ieško to, kas leistų kalbėti apie XX a. prancūzų filosofų „šeimyninį panašumą“. Jo manymu, prancūzų filosofijos savitumą sudaro dvi ypatybės: glaudus ryšys su literatūra (ar literatūrine kalba) ir su moraline problematika (moralę suvokiant ne kaip privalėjimo etiką, o kaip buvimo savimi per santykį su kitu problema).

Marcas Créponas, Heideggerio specialistas, fenomenologinę prancūzų mintį aptaria tradiciškesniu būdu: lygindamas du ryškiausius haidegeriškosios fenomenologijos tęsėjus (ir kritikus) Prancūzijoje – Sartre’ą ir Leviną. Jų filosofijose išskylanti mirties kaip prievartos samprata kuria alternatyvą Heideggerio būties-myriop supratimui.

Italų kilmės jaunosios kartos filosofas Andrea Potestà (filosofija jam ne tik teorinė, bet ir praktinė veikla: jis neseniai įsteigė leidyklą, kurios specializacija – šiuolaikinių prancūzų autorių filosofijos knygų leidyba) atveria „postfenomenologinę“ perspektyvą: aptardamas Derrida požiūrį į kalbą, parodo kritinį jo santykį su fenomenologija. Autorius klausia, ar reikia šiandien kalbėti apie huserliškosios fenomenologijos projekto žlugimą. Anot jo, šis žlugimas sietinas su fenomenologine kalba, pretenduojančia nustatyti prasmės ribas, pažinti žinojimo pagrindus. Derrida projektą šiame kontekste Potestà pristato kaip fenomenologinės kalbos krizės fenomenologiją.

Ryškiausi vyresniosios kartos latvių ir lietuvių fenomenologijos specialistai atsisakė atvykti paskutinę akimirką. Latvių filosofų grupę sudarė vien jaunosios kartos atstovai, kurie dar nėra parašę ar apsigynę disertacijų (tiesa, skirtingai nei Lietuvoje, Latvijoje jų rašymo laikas neribotas, todėl dažnai užtrunka dešimtmečius). Toji pradedančiojo tyrinėtojo dvasia jaučiama ir disertaciją apie Henri Bergsoną rašančio Andrejaus Balodžio tekste, ir Ievos Lapinskos straipsnyje (būsimojoje disertacijoje ji lygins feminizmo atstovę Luce Irigaray su Levinu). Jaunosios latvių filosofų kartos branda atsiskleidžia Rinaldo Zembahso tekste, kuriame šis dėsto savo kritišką požiūrį į Merleau-Ponty filosofiją. Kad ir kaip būtų, vieno dalyko lietuviai galėtų pavydėti latviams: neabejotinai didesnio artumo prancūziškajai filosofijai ir kalbai. Už tai veikiausiai reikia padėkoti jų mokytojai ir prancūzų filosofijos Latvijoje propaguotojai Mārai Rubenei.

Dėl susiklosčiusių tradicijų jauniems lietuvių filosofams geriau pažįstama vokiškoji Husserlio ir Heideggerio filosofija, nors pastaraisiais metais, Arūnui Sverdiolui rengiant seminarus ir inicijuojant vertimus, plečiasi pažintis su Merleau-Ponty fenomenologija.

Visiškai savarankiškas požiūris į fenomenologiją išryškėja vieno geriausių vokiškosios hermeneutinės ir dialogo filosofijos žinovo Mintauto Gutausko straipsnyje „Normalumas ir realybės konstitucija E. Husserlio ir M. Merleau-Ponty fenomenologijoje“. Tai tam tikrą istorinę fenomenologijos perspektyvą brėžiantis tekstas, kuriame ryškėja ir jos aktualumas. Anot jo, normalumo tema kelia intersubjektyvumo teorijos ribų ir fenomenologo vietos klausimus. Fenomenologas negali suspenduoti normalumo prielaidos kaip tam tikro prieštaro, mat tam reikėtų užimti „trečiojo“ poziciją. Tad normalumas grindžia fenomenologo pretenzijas į universalumą. Fenomenologui tenka pripažinti, kad paties normalumo genezė negali būti atlikta iki galo, jos šaknys nueina į tamsią praeitį, kuri kaip gyvos sedimentacijos veikia teorinius jo suvokimus ir sprendimus. Su visu akademinu rimtumu ir nuoseklumu atskleisdamas normalumo sampratos genealogiją fenomenologinėje filosofijoje ir jos raidą nuo Husserlio iki Merleau-Ponty, Gutauskas parodo, kaip keičiasi pačios fenomenų tikrovės supratimas.

Danutė Bacevičiūtė, apsigynusi disertaciją apie laiko sampratą Husserlio filosofijoje, laiko problemai atskleisti šį kartą pasirinko prancūzų autorius – Merleau-Ponty ir Leviną. Skirtingai aprašomas laiko praeigos fenomenas jai leidžia parodyti vokiškosios fenomenologijos recepciją prancūzų fenomenologų ar net „postfenomenologų“, kaip galima būtų vadinti Leviną, darbuose.

Šios pratarmės autorės ir Audronės Žukauskaitės tekstai jau liudija apie netiesioginį, „įtarpintą“ ryšį su fenomenologiniu mąstymu. Abiejų domėjimosi sritys – struktūralistinis ir poststruktūralistinis, postmodernistinis mąstymas susijęs veikiausiai su fenomenologinės tradicijos neigimu ar bent pertrūkiu.

Vis dėlto pats pavadinimas „Struktūralizmo ir fenomenologijos „santuoka“ A. J. Greimo semiotikoje“ rodo pastangą paneigti šią Prancūzijoje ir Lietuvoje vis dar gają priešpriešą, o kartu siekį bent per emigravusio lietuviu – Algirdo Juliaus Greimo figūrą – įberti lietuviško prieskonio kruopelę į vokišką-prancūzišką fenomenologinio mąstymo šiupinį. O Žukauskaitė, jau ne vienerius metus filosofiją taikanti šiuolaikinių meno kūrinių interpretacijoms, linkusi sutvirtinti ir pabrėžti fenomenologinės tradicijos pertrūkį. Remdamasi Gilles’io Deleuze’o ir Felixo Guatarri antifenomenologine „kūno be organų“ samprata, ji aptaria jos raišką šiuolaikiniame mene (italų režisierių Carmelo Bene ir Romeo Castellucci eksperimentuose).

Konferencijoje dalyvavo dar du lietuvių filosofai: apie Sartre’o vaizduotę disertaciją neseniai parašęs Kristupas Sabolius su pranešimu „J.-P. Sartre’o burtų lazdelė. Nihilistinė vaizduotės laisvė ir fenomenologija“ ir Husserlio fenomenologijos Lietuvoje propaguotojas bei tęsėjas Dalius Jonkus, kalbėjęs tema „Intersubjektyvaus kūno fenomenologija: prisilietimo patirtis“. Deja, jie savo pranešimus išspausdino kituose leidiniuose.

Ši trūkumą, ypač Jonkaus, tikrojo lietuvių fenomenologo, nebuvimą, tikėkimės, sumažins jo neseniai pasirodžiusiai knygai *Patirtis ir refleksija: fenomenologinės filosofijos akiračiai* parašyta jauno filosofo Jono Skačkausko polemikinė recenzija „Vieningos fenomenologijos amalgama“.

Nors ir nepavyko konferencijoje aptarti fenomenologinės tradicijos kelio lietuvių ir latvių filosofijose, nors ir nėra straipsnio, kuriame būtų tiesiogiai reflektuojama šios tradicijos raida abiejose Baltijos šalyse, kaip tai daro prancūzai, kalbėdami apie savąją mąstymo tradiciją, vis dėlto galima tikėtis, kad šiame numeryje pateikiami lietuvių ir latvių tekstai liudija šios tradicijos gyvastį ir skirtingus jos įsavinimo ar nusavinimo būdus.

Nijolė Keršytė